

ДО ПИТАННЯ ПРО УТВОРЕННЯ ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ІСТОРИКО-РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

В.І. Шабельніков

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується історія утворення Донецько-Криворізької республіки на території України, діяльність її партійних і радянських органів, втручання у внутрішні справи Російської Федерації, наслідки дезінтеграційних процесів революційних подій кінця 1917 – початку 1918 рр.

Ключові слова: Донецько-Криворізька республіка, Донбас, сепаратизм, радянська влада, суверенітет, федерація, регіон, національно-державне будівництво, цілісність території.

Особливу увагу в історії адміністративно-територіального устрою України привертають 1917–1920 рр., коли на її території діяли різні уряди та республіки, але зміни у системі державного будівництва відбувалися так стрімко, що нововведення реально не встигали впроваджуватися. Разом з тим, вони мали свою специфіку й позначалися особливим драматизмом, який проявлявся у надзвичайній запеклості боротьби за владу, швидкій змінюваності найрізноманітніших політичних сил біля керма державної влади, в поєднанні гасла соціального визволення з гаслом національно-державного суверенітету,

єдності території, автономії для України та окремих адміністративно-територіальних утворень.

Ситуація ускладнювалася тим, що на Україну були направлені війська Росії, щоб утвердити тут радянський лад. Втручання російських більшовиків у внутрішні справи України стало поштовхом до зростання сепаратистських тенденцій на її території та створення окремих радянських республік, підпорядкованих російському центру. Найбільшою і впливовою серед них була Донецько-Криворізька республіка (ДКР), яка поки що недостатньо повно досліджена вітчизняними істориками.

В українській історіографії більшість авторів донедавна звертали увагу лише на з'ясування суспільних тенденцій, що зумовили утворення ДКР, на відтворенні історичних причин краху авантюрної спроби вичленення Донецько-Криворізької області зі складу України.

В радянській історіографії існувала теза про те, що утворення ДКР – це вимушений тактичний крок, який мав за мету збереження Донбасу для радянської Росії. Саме у цей час майже єдиною спробою систематичного дослідження історії Донецько-Криворізької республіки стала дисертаційна робота В.Я. Ревеуга [1]. Однак наявність цензури не дали можливості автору дати науково-обґрунтовану відповідь на поставлені в роботі питання і цілком імовірно це вплинуло на підтримку автором радянської тези про вимушений крок більшовиків піти на виділення Донецько-Криворізького басейну зі складу України з метою відмежування від Центральної Ради, збереження тут влади рад та включення цієї території до складу Російської Федерації.

Якісно новий підхід у дослідженні історії Донецько-Криворізької республіки розпочався з кінця 1990-х рр. У цей період активізувалося переосмислення і відтворення державотворчих тенденцій та регіональних особливостей революційних подій 1917–1920 рр. Цим питанням присвячено дослідження І.Ф. Кураса, О.П. Реснта, В.Ф. Солдатенка, О.А. Удада та ін. [2]. В них автори акцентували увагу на політичній боротьбі за владу в Україні, виклали сучасний науковий погляд на історію радянської Донецько-Криворізької республіки.

Узагальнюючу спробу комплексного, системного дослідження встановлення влади Рад у Донецько-Криворізькому басейні зробив О.О. Поплавський, підготувавши відповідну дисертацію [3], багато положень якої стали основоположними для наукових досліджень революційних подій в південно-східному регіоні України. Головне з них полягає у тому, що проголошення ДКР є актом прояву «радянського сепаратизму» та авантюрою, яка не мала перспективи.

В 2011 р. була опублікована монографія В. Корнілова «Донецко-Криворожская республика. Расстрелянная мечта» [4]. Спираючись головним чином на мемуарну літературу та деякі відомі документальні видання і матеріали, автор виклав свою точку зору на події революції 1917–1920 рр., яка суттєво відрізняється від тієї, що склалася в сучасній українській історіографії. Він вважає, що приєднання Донецько-Криворізької республіки до України було помилкою, що ніякого сепаратизму не було і бути не могло, так як територія ДКР була частиною загальноросійської території.

В наявній науковій і почасти публіцистичній літературі, так чи інакше пов'язаній з виникнення ДКР, ця проблема не набула всебічного висвітлення. Дотепер немає достатньо обґрунтованої відповіді на актуальні питання доцільності утворення та наслідків існування Донецько-Криворізької республіки на початку 1918 р.

Водночас гостро бракує монографічних досліджень, в яких було б проаналізовано на основі широкого комплексу документальних джерел процеси формування на території Півдня України на початку 1918 р. маріонеткових радянських утворень, одним з яких була Донецько-Криворізька республіка.

Метою даної статті є спроба проаналізувати деякі питання, які відображають історію утворення Донецько-Криворізької республіки, діяльність її органів виконавчої

влади, основні підсумки боротьби різних політичних сил за владу, сучасну оцінку тим подіям.

Для правильного розуміння і висвітлення подій того часу велике значення мають задіяні в роботі опубліковані документи місцевих партійних і радянських органів Донбасу – резолюції, звіти, доповіді, звернення, і частково архівні матеріали. Багато з них вже опубліковано у спеціальних збірниках, але вони далеко не вичерпують існуючих в архівах матеріалів з визначеної теми.

Дослідження даної проблеми показує, що, починаючи з проголошення радянської влади в Україні в грудні 1917 р. і її поширення на кінець січня 1918 р., особливо гостро постало питання про надання широких прав радам робітничих, солдатських та селянських депутатів для вирішення питань організації держави і суспільства.

В цьому відношенні заслуговує на увагу прийнятий 27 січня 1918 р. декрет Ради Народних Комісарів РСФРР «Про порядок зміни кордонів губернських, повітових та ін.» [5]. Місцевим радам були надані досить широкі права. Питання про зміну внутрішніх кордонів губерній та волостей, – вказувалося в декреті, – вирішуються тільки місцевими радами. Крім того, ці органи влади могли самостійно вирішувати і спірні питання, які виникали під час визначення кордонів адміністративно-територіальних одиниць, створивши для цього спільні комісії рад.

Саме цей документ став стимулом для того, щоб влада на місцях, виходячи з розуміння не вирішених у минулому проблем адміністративно-територіального поділу (АТП), беззастережно почала активно реалізовувати свої аргументи на користь нового поділу, приналежності територій міст, сіл, містечок.

Декрет Ради Народних Комісарів Росії безпосередньо торкнувся і України. Саме ради всіх рівнів республіки, як органи влади на місцях, приступили до розробки проектів, які повинні були лягти в основу змін АТП. Однак при створенні нових адміністративно-територіальних одиниць почали допускатися поспішність, надмірне дрібнення територій, стихійність. Саме в цей час під впливом більшовиків почав розпадатися єдиний український національний фронт, що існував у добу Центральної Ради, набирали розмаху тенденції розходження в позиціях місцевих більшовиків щодо питань національно-державного будівництва. Деякі з них мали великодержавницькі, проросійські настрої і орієнтації, що породило феномен регіоналізму. В результаті фактично сепаратистських поглядів і підходів на етнічних українських землях виникли державні утворення, характерною ознакою яких була недооцінка або відкрите ігнорування національних інтересів.

Тож, не дивно, що вже в січні 1918 р. Україна почала розпадатися на окремі територіальні утворення у формі радянських республік. 17 січня 1918 р. в Одесі було проголошено в межах Херсонської, і частково Бессарабської губернії, Одеську радянську республіку, а наприкінці січня у Харкові – Донецько-Криворізьку республіку з власною Радою Народних Комісарів і своїм законодавством. З'явилися також ще менші за розміром республіки, отаманські повіти чи волості, які не визнавали над собою жодної центральної влади, що створювало загрозу цілісності території країни [6].

У зв'язку з цим слід висловити деякі міркування. Зокрема, в історії Донецько-Криворізької республіки можна виділити два періоди. В перший (грудень 1917 – лютий 1918 рр.) вона входила до складу України фактично на правах автономії. Питання про її утворення та діяльність у цей період слід розглядати з I Всеукраїнського з'їзду Рад 11–12 грудня 1917 р., на якому було прийнято резолюцію про перетворення Донецько-Криворізького басейна на самостійну адміністративно-економічну одиницю в межах Української Радянської Республіки [7]. Цей акт підтримки більшовиків Донбасу відкривав перспективу створення державного об'єднання, що було лише справою часу.

30 січня (12 лютого) 1918 р.¹ IV обласний з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів Донецького і Криворізького басейнів, який відбувався у Харкові, постановив утворити Донецько-Криворізьку Республіку як частину загальноросійської федерації Рад. 14 лютого з'їзд затвердив склад уряду – Раду Народних Комісарів на чолі з Артемом (Ф.А. Сергєєв), а також інші державні структури [8]. Це питання викликало гострі дебати серед учасників з'їзду. Суперечки розгорілися про те, який принцип – економічний чи національний – треба покласти в основу організації республіки. Прихильники економічної ознаки Ф.А. Сергєєв (Артем), С.Ф. Васильченко, В.Г. Філов, М.Н. Жаков та інші вважали, що оскільки Донецько-Криворізький басейн є самодостатнім в господарському відношенні, то він повинний виділитися в окрему республіку. Член радянського уряду М.О. Скрипник, який був присутній на з'їзді, виступив проти утворення Донецько-Криворізької республіки і відокремлення її від України. Він заявив про те, що виділення Донецького басейну означатиме підрив радянської влади і запропонував оголосити Донецький басейн автономною частиною української радянської республіки, що входить до Російської Федерації [9], але більшість учасників з'їзду не погодилися з такою постановкою питання.

Одним із мотивів відокремлення Донецько-Криворізького басейну було прагнення окремих представників партійних і радянських органів відмежуватися від націоналістичної, на їх погляд, Центральної Ради і не допустити поширення її впливу на райони Донбасу і Криворіжжя.

Державні органи республіки активно включилися у роботу щодо зміцнення в регіоні влади Рад, націоналізації вугільної промисловості, введення робітничого контролю над виробництвом, поновлення роботи промисловості, організації відсічі наступу айстро-німецьких військ. На початку 1918 р. робітничі організації Донбасу управляли майже 2/3 шахт і рудників, для боротьби з контрреволюцією і керівництва збройними силами було створено Головний штаб Донецько-Криворізької республіки [10]. Однак подібне сепаратистське державне утворення фактично було викликом ідеї національного самовизначення, що спричинило невдоволення навіть у середовищі багатьох українських більшовиків, які не відмовилися від цієї ідеї після проголошення і навіть фактичного встановлення радянської влади в Україні [11].

При висвітленні питання про Донецько-Криворізьку республіку з кінця лютого 1918 р. необхідно враховувати конкретно-історичну обстановку того часу. Перш за все те, що Центральна Рада підписала договір з Німеччиною і запросила її війська на Україну. В цих умовах уряд ДКР оголосив військовий стан в Донбасі.

Під час розпочатої інтервенції з боку Німеччини окремі керівники ДКР продовжували виступати проти створення єдиного фронту оборони в Україні, проводили помилкову лінію в національному питанні. Розуміючи, яку небезпеку несе для революції поділ України на сепаратистські республіки, В.І. Ленін у своєму листі до надзвичайного комісара в Україні Серго Орджонікідзе від 14 березня 1918 р. просив передати лідерам донецьких сепаратистів Васильченкові, Жакову та іншим, що як би вони не ухитрилися виділити з України свою область, її все одно буде включено до України. Зважаючи на це, безглуздо відмовлятися від єдиного з рештою України фронту оборони [12].

15 березня 1918 р. ЦК РКП(б) прийняв рішення, в якому вказувалось, що Донецький басейн є частиною України [13]. Раднарком Донецько-Криворізької республіки вимушений був заявити про своє приєднання до постанови ЦВК Радянської України про створення єдиного фронту оборони [14]. Але і після цього проявляли упертість члени РНК Донецько-Криворізької республіки С.Ф. Васильченко, М.Н. Жаков і В.Г. Філов. Після того, як Артем заявив про необхідність входження Донецько-Криворізької республіки до складу

¹ Дати після 1 лютого 1918 р. подані за новим календарним стилем.

Радянської України, вони вийшли 29 березня з Ради Народних Комісарів ДКР [15]. Керуючись вказівками ЦК РКП(б), Артем вимушений був очолити делегацію Донецько-Криворізького басейну на II Всеукраїнському з'їзді Рад (17–19 березня 1918 р.), де виступив з підтримкою ідеї єдиного фронту оборони України. З'їзд утворив єдиний радянський уряд України, юридично оформив входження Донецько-Криворізької республіки до складу радянської УНР [16].

Політичній напрузі, пов'язаній з проголошенням Донецько-Криворізької республіки, поклали край німецькі війська, які на підставі мирного договору УНР з державами Четверного союзу від 9 лютого 1918 р. разом з українськими частинами почали витіснити з України радянські війська. Донецько-Криворізька республіка опинилася на межі виживання.

В умовах захисту Донбасу від австро-німецьких військ, коли треба було швидко вирішувати важливі питання, Раднарком Донецько-Криворізької республіки на чолі з Артемом провів у квітні 1918 р. нараду представників партійних, радянських і військових організацій, на якій було ухвалено заходи щодо подальшого підсилення оборони Донецького басейну. Але протягом другої половини квітня 1918 р., незважаючи на героїчний опір червоноармійських загонів, на території Донбасу було встановлено окупаційний режим [17]. Діяльність керівників ДКР було перенесено на територію Росії. Так, на першому з'їзді КП(б)У, який відбувався 5–12 липня 1918 р. в Москві, деякі працівники Донецько-Криворізької області намагались будь-якими засобами відстояти «автономію» обласних об'єднань й існування закордонних обласних представництв [18]. На II з'їзді КП(б)У (17–22 жовтня 1918 р.) до складу ЦК партії було обрано Артема [19], а 28 листопада 1918 р. він увійшов до утвореного у Курську Тимчасового робітничо-селянського уряду України на чолі з Г.Л. Пятаковим, який у своєму маніфесті проголосив ідею українського суверенітету [20]. Проте, його проголошення було формальним актом.

Щодо історії Донецько-Криворізької республіки, то, на наш погляд, можна вважати, що після окупації її території, вона фактично припинила своє існування. Проте, деякі автори вважають, що формально республіка була остаточно ліквідована 17 лютого 1919 р., коли питанням про її розпуск зайнявся Й. Сталін згідно з рішенням Ради Оборон РСФРР [21].

Учені В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко кваліфікують сепаратизм того часу, як децентралізаторську тенденцію, «отаманщину більшовицького зразка» [22].

Утворення незалежної від України Донецько-Криворізької республіки, вважає відомий історик В.Ф. Солдатенко, було теоретичною і практичною помилкою, яка була породжена не лише нерозумінням шляхів національно-державного будівництва, але й амбіційністю її організаторів [23].

На нашу думку, позиція частини керівників Донецького і Криворізького басейнів щодо розчленування України і створення на її території обласної республіки виявились у глибокій суперечності з потребами національно-державного будівництва УНР. У вищому керівництві Росії не було однозначної негативної оцінки утворення республіки. Переважна частина верхівки партії більшовиків в центрі і на місцях була зацікавлена в дезінтеграції України, розчленуванні її на окремі адміністративні одиниці, підпорядковані російському центру.

Штучність виникнення республіканських об'єднань на території УСРР очевидна. Поява радянських республік, утворених на основі повітів і волостей, стало наслідком ігнорування принципу національного самовизначення і проявом амбіційності окремих політичних діячів. Такі радянські республіки не мали виразного національно-державного характеру, а базувались на різного роду станових і інтернаціональних принципах, що нерідко було результатом зовнішнього втручання і напруженої політичної боротьби за владу.

Отже керівництво Донецько-Криворізької республіки за весь час її існування так і не сформулювало чіткого уявлення про те, яким має бути державний устрій республіки. З волі своїх лідерів вона фактично була відокремлена від України і підпорядкована Росії без погодження такої дії з населенням, а тому ці події слід розглядати як сепаратизм, який не мав під собою національної ідеї. Він лише послаблював зусилля всієї республіки у боротьбі за її самостійність і незалежність. Значну частку відповідальності за ситуацією в країні несуть національно-демократичні сили, які через чвари, відсутність єдності у своїх лавах не змогли реалізувати на практиці концепцію нового державного устрою, відстояти цілісність і незалежність України.

Однак уроки тих подій мають теоретичне і практичне значення для сучасної України. Вони можуть бути використані у ході реформування системи сучасного адміністративно-територіального устрою республіки, розробці та реалізації державної політики щодо подолання дезінтеграційних тенденцій в Україні на сучасному етапі, розвитку науково-дослідницької діяльності в галузі краєзнавства.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется история образования Донецко-Криворожской республики на территории Украины, деятельность ее партийных и советских органов, вмешательство во внутренние дела Российской Федерации, последствия дезинтеграционных процессов революционных событий конца 1917 – начала 1918 гг.

Ключевые слова: Донецко-Криворожская республика, Донбасс, сепаратизм, советская власть, суверенитет, федерация, регион, национально-государственное строительство, целостность территории.

SUMMARY

The present article investigates the history of education in Donetsk – Krivoy Roh Soviet Republic on the territory of Ukraine, the activities of its party and the Soviet Bodies. Intervention into the Russian Federation's home affairs, consequences of disintegration process of revolutionary events at the end of 1917 – the beginning of 1918 are also under analyses in the present article.

Key words: Donetsk – Krivoy Roh Republic, Donbass, separatism, soviet power, sovereignty, federation, regions, national government construction complete territory.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Ревегук В.Я. Донецько-Криворізька республіка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07571 «Історія України» / В.Я. Ревегук. – Харків, 1974. – 195 с.
2. Курас І.Ф. Ілюзії й практика національного нігілізму. Погляд із сьогодення на Донецько-Криворізьку республіку / І.Ф. Курас, В.Ф. Солдатенко // Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). – К., 2001. – С. 37–64; Реєнт О.П. Нариси з історії української революції / О.П. Реєнт. – К.: 1 вересня, 2000. – 80 с.; Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис / В.Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 975 с.; Удод О.А. Історіографія Донецько-Криворізької радянської республіки / О.А. Удод // Регіональна історія України: зб. наук. статей. – Вип. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С.221–228.
3. Поплавський О.О. Донецько-Криворізька радянська республіка: історико-політичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.О. Поплавський. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

4. Корнилов В.В. Донецко-Криворожская республика. Расстрелянная мечта / В.В. Корнилов. – Харьков: Фолио, 2011. – 604 с.
5. Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. – 1918. – №31. – Ст. 318. – С. 29.
6. Історія Української РСР. У 8 т. – Т. 5 / Ред. колегія М.І. Супруненко (відпов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, – 1977. – С.258.
7. Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. В 3-х т. / Ред. колегія: А.Д. Скаба (голова) та ін. – Т. 1. – К.: Політвидав України, 1967. – С. 165.
8. Борьба за власть Советов в Донбассе. Сборник документов и материалов / Редакторы: Крапивка Н.Е., Скобцов Л.Я, Чагир С.М. – Сталино: облиздат, 1957. – С. 296–297.
9. Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. – Т. 1. – С. 211.
10. Борьба за власть Советов в Донбассе. Сборник документов и материалов. – С. 316–317.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 585. – Арк. 26–28.
12. Ленін В.І. Телеграма С. Орджонікідзе / В.І. Ленін // Повне зібрання творів. – К.: Політвидав України. – Т. 50. – С. 50.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 17. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 1.
14. Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918). Сборник документов и материалов. – К.: Политвидав Украины, 1962. – С. 66.
15. Шабельніков В.І. Адміністративно-територіальний устрій України: Історичний досвід й уроки (1917 – червень 1941 рр.): Монографія (За загальною ред. докт. іст. наук, проф. О.М. Бута). – Донецьк: ДонНУ, 2011. – С. 70–71.
16. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду УСРР, 1917-1941 / Відпов. С.М. Глущенко, М.І. Забрудський. – Т. 1. – К. : Політвидав УРСР, 1963. – С. 16.
17. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. – Донецька область / АН УРСР. Інститут Історії: головн. редкол.: П.І. Тронько (голова) та ін. – К., 1970. – С. 33.
18. Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 р. – Т. І. – С. 390.
19. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2 т. [Ред. комісія: В.І. Юрчук (голова) та ін.]. – Т. 1 (1918–1941). – К.: Політвидав України, 1976. – С. 35.
20. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 1-2.
21. Кремень В. Україна: альтернатива поступу. Критика історичного досвіду / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. – К.: ARK-UKRAINA, 1996. – С. 232.
22. Там само. – С. 229–232.
23. Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: іст. есе-хроніки: у 4-х т. – Т. 2: Рік 1918 / В.Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2009. – С.91.

Надійшла до редакції 14.03.2013 р.